Μακεδονικά

Τόμ. 38 (2009)

Η εκπαίδευση στην Έδεσσα στα μέσα του 19ου
αι. κ.ε. (1857-1865)

Χρήστος Γ. Ανδρεάδης

doi: [10.12681/makedonika.65](https://doi.org/10.12681/makedonika.65)

Copyright © 2014, Χρήστος Γ. Ανδρεάδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ανδρεάδης Χ. Γ. (2011). Η εκπαίδευση στην Έδεσσα στα μέσα του 19ου αι. κ.ε. (1857-1865). *Μακεδονικά*, 38, 175–191. <https://doi.org/10.12681/makedonika.65>

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΔΕΣΣΑ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 19ου αϊ. κ.έ. (1857-1865)

(Άγνωστα στοιχεία από εφημερίδες της Κων/πόλεως)

Α. Πρόλογος

Για την κατάσταση της παιδείας γενικότερα και της εκπαιδεύσεως¹ ειδικότερα στην Ήδεσσα κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας πολλές και ποι-κίλες είναι οι εργασίες που έχουν γραφεί ως τώρα με ενδιαφέρουσες ειδή-σεις². Οι περισσότερες από αυτές, στηριγμένες ή μιά στην άλλη, κατά κανόνα επαναλαμβάνουν τα ίδια με διάφορες προσθαφαιρέσεις, χωρίς να προσθέ-τουν περισσότερα στοιχεία, διαφωτιστικά για όρισμένα σημεία, που όπωσδή-ποτε έχουν ανάγκη όρισμένων διευκρινήσεων. Άρκετά βέβαια είναι τα στοι-χεία που έχουν γραφεί για τις άρχες της παιδείας στην Ήδεσσα με την ίδρυ-ση του πρώτου σχολείου στην περίοδο της τουρκοκρατίας (1782) και πολύ-τιμες στον τομέα αυτό είναι οι εργασίες του Γεωργίου Τουσίμη³ και Κ. Γ. Στα-

1. Προβαίνουμε στη διάκριση αυτή, διότι οι όροι αυτοί δέν πρέπει να ταυτίζονται ή «παιδεία» ως ευρύτερη έννοια καλύπτει την *ένσυνείδητον και σκοπίμως οργανωμένην κοινωνικήν λειτουργίαν της διαμορφώσεως του ανθρώπου πάσης ηλικίας ως άτομικης προσωπικότητος και ως κοινωνικού όντος*, ενώ ή «εκπαίδευση» ως στενότερη έννοια *έκφράζει την διά του σχολείου οργανωμένην παιδείαν*, Ν. Δενδρινού-Αντωνάκη, άρθρο «Παιδεία», *Μεγάλη Παιδαγωγική Έγκυκλοπαιδεία*, τ. Δ', Αθήναι, έκδ. Έλληνικά Γράμματα – Herder, 1964, σ. 338.

2. Από τό πλήθος τών εργασιών αυτών σημειώνουμε τις κυριότερες:

- α. Τρύφων Ε. Εύαγγελίδης, *Η παιδεία επί τουρκοκρατίας*, τ. Α', Αθήναι 1936, σσ. 107-109.
- β. Ματθαίος Κ. Παράνικας, *Σχεδιάσμα περί της έν τῷ έλληνικῷ έθνει καταστά-σεως τών γραμμάτων από αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως...*, Κων/πολις 1867, σ. 50.
- γ. Στέφανος Ί. Παπαδόπουλος, *Έκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του έλληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρα-τίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 80-84 (μνημειώδες έργο).
- δ. Ήδεσσαίος, «Ήδεσσα (τέως Βοδενά)», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον*, (Αθήναι 1908) 213-223.
- ε. Ευστάθιος Στουγιαννάκης, *Ήδεσσα ή Μακεδονική έν τη ίστορία*, Θεσσαλο-νίκη 1932, Ήδεσσα 2001 (ανάτύπωση), σ. 242 κ.έ.
- στ. Γεώργιος Τουσίμης, «Έπισκοπικός κατάλογος Μητροπόλεως Ήδέσσης», περ. *Ήδεσσαϊκά Χρονικά*, τχ. 2 / Μάιος-Αύγουστος 1972, σσ. 5-17.
- ζ. Πώργος Φ. Ρουμελιώτης, *Ο νέος έλληνισμός στην Ήδεσσα (Βοδενά)*, Ήδεσ-σα 2000.

3. Ο Γεώργιος Τουσίμης (μακαρίτης τώρα πιά), χωρίς πανεπιστημιακές περγαμινές,

λίδη⁴ στοῦ ἐξαίρετο περιοδικοῦ τοῦ Φιλοπρόοδου Συλλόγου «Μέγας Ἀλέξανδρος», *Ἑδεσσαϊκά Χρονικά*, τὸ ὁποῖο, μὲ τὶς μελέτες ποὺ βρίσκονται ἀποθησαυρισμένες στὶς σελίδες του, ἔγραψε ἱστορία, ἄφησε ἐποχή, γεγονὸς ποὺ εὐχόμεστε νὰ συνεχίσουν νεότερα περιοδικὰ καὶ ἔντυπα τῆς περιοχῆς, ὅπως τὰ *Ἀνάλεκτα* καὶ ὁ *Ἑδεσσηνός*, τὰ ὁποῖα, παρ' ὅλες τὶς προσδοκίες μας, ἔπαυσαν νὰ ἐκδίδονται.

Ὅσα ὅμως κι ἂν εἶναι τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε, ποτὲ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καλυφθεῖ ἡ ἱστορία τῆς πόλεως καὶ πάντοτε θὰ βρίσκουμε καὶ κάτι καινούργιο, κάτι ποὺ μᾶς διέφυγε γιὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους λόγους, ἀνεξάρτητους ἀπὸ τὴ θέλησή μας, ἐφόσον τὰ πάντα ρεῖ ... πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει⁵, κατὰ τὸν Ἡράκλειτο, τὸν σκοτεινὸ τῆς Ἐφέσου φιλόσοφο. Μὲ τὴν ἐργασία μας, λοιπόν, αὐτή, συμπληρώνοντας ὁρισμένα κενὰ τῆς ἐκπαιδευτικῆς δραστηριότητος, ποὺ παρατηρεῖται στὴν Ἑδεσσα λίγο μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΘ' αἰ., παρουσιάζουμε σχετικὰ δημοσιεύματα ἐφημερίδων τῆς Κων/πόλεως, ἀναφερόμενα τόσο στὶς ἰδιαίτερες συνθῆκες ποὺ ἐπικρατοῦσαν ἐκεῖ, ὅσο καὶ στοῦ γενικότερου κλίμα καὶ τὴν περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς.

Β. Τὰ δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων

Ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα αὐτά, τέσσερα συνολικά, ἓνα ἀνάγεται στὴν ἐφημερίδα *Τηλέγραφος τοῦ Βοσπόρου καὶ Βυζαντίς*, ἄλλο στὴν ἐφημερίδα *Ὁμόνοια* καὶ δύο ἄλλα στὴν ἐφημερίδα *Ἀνατολικὸς Ἀστήρ*.

φιλομαθῆς στοῦ ἔπακρο καὶ ἐργασιομανῆς, ὅσο ἐλάχιστοι σήμερα ἐπιστήμονες, ἀναμόχλευσε τὴν ἱστορία τῆς πατρικῆς του κοιτίδας καὶ μὲ τὶς ἐρευνές του ἔριξε φῶς σὲ πλεῖστα ὅσα σκοτεινὰ σημεία καὶ μὲ τὰ δημοσιεύματά του ἐπάξια μπορεῖ νὰ σταθεῖ δίπλα σὲ ἐπιστήμονες ἱστορικοὺς οἱ ὁποῖοι, ὅσο κι ἂν κατέχουν τίτλους καὶ διπλώματα, δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ συγκριθοῦν μαζί του γιὰ τὸ ἄρτιο καὶ ἀξιοζήλευτο ἔργο του, ἓνα ἔργο ποὺ ἐπεκτείνεται σὲ πολλοὺς ἱστορικοὺς τομεῖς, τοὺς ὁποῖους ἐρευνῆσε καὶ σχολίασε μὲ μεγάλη προσοχή καὶ σχολαστικότητα (πρβλ. τὶς ἐργασίες του στὰ περιοδικὰ *Ἑδεσσαϊκά Χρονικά*, *Ἀνάλεκτα*, ἐφημερίδα *Ἑδεσσαϊκή*, τὴ συμμετοχή του σὲ διάφορα ἐπιστημονικὰ συνέδρια μὲ τὴν πολυγλωσσία του κ.λπ.).

4. Ὁ Κ. Γ. Σταλίδης, φιλόλογος ἐξαίρετος μὲ πολλὰς ἀνησυχίες καὶ ὁραματισμοὺς εὐγενικοὺς, πολυγραφότατος καὶ πολυτάλαντος ὄχι μόνο ὡς ἐκπαιδευτικὸς ἀλλὰ καὶ ὡς συγγραφέας, δίκαια θὰ μπορούσε νὰ ἀποκληθεῖ ἡ ψυχὴ τοῦ ἐκλεκτοῦ περιοδικοῦ *Ἑδεσσαϊκά Χρονικά*, τὸ ὁποῖο καὶ στήριξε πλουτίζοντάς το μὲ τὶς θαυμάσιες ἐργασίες του, οἱ ὁποῖες κάλλιστα θὰ μπορούσαν νὰ παραβληθοῦν μὲ τὶς ἀξιόλογες μελέτες τοῦ Γ. Τουσίμη, μὲ τὸν ὁποῖο καὶ συνεργαζόταν ἁρμονικά. Περιττεῦναι νὰ ἀναγράψουμε τὶς πρωτότυπες καὶ (γιατὶ ὄχι;) βαρύγδουπες μελέτες του γιὰ τὴν Ἑδεσσα καὶ τὴν περιοχὴ τῆς, οἱ ὁποῖες, κοντὰ στοῦ κλασικοῦ ἔργο τοῦ Εὐσταθίου Στουγιαννάκη γιὰ τὴν Ἑδεσσα, ἓνα ἔργο μοναδικὸ στὴν ἱστοριογραφία τῆς πόλεως, ἦρθαν νὰ καλύψουν τὰ κενὰ ποὺ μὲ τὴν *a posteriori* ἐρευνα παρατηρήθηκαν σὲ προηγούμενα γιὰ τὴν πόλιν αὐτὴ καὶ περιοχὴ βιβλία.

5. Χ. Θεοδωρίδης, *Εἰσαγωγή στὴ φιλοσοφία*, Ἀθήνα ²1955, σσ. 31 καὶ 291.

1. Μιὰ ἀπὸ τὶς ἀρχαιότερες ἐφημερίδες τῆς Κων/πόλεως ἦταν Ὁ *τηλέγραφος τοῦ Βοσπόρου*, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1843 ἀπὸ τὸν Κων/τῖνο Ἀδοσίδη καὶ διατηρήθηκε ὡς τὸ 1857, ὁπότε συνενώθηκε μὲ τὴν ἐφημερίδα *Βυζαντίς* καὶ ἔφερε ἀπὸ τότε τὸν κοινὸ τίτλο Ὁ *τηλέγραφος τοῦ Βοσπόρου καὶ Βυζαντίς*, ἕως οὔ ἔμεινε μόνη ἡ *Βυζαντίς*, πεντήκοντα σχεδὸν ἐτῶν βίον διανύσασα⁶.

Στὸ φύλλο, λοιπόν, 409 τῆς 8ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1860 διαβάζουμε τὰ ἑξῆς:

Κύριε συντάκτα τῆς Βυζαντίδος

Καταχωρήσατε, παρακαλῶ, εἰς τὸ προσεχὲς φύλλον τῆς ἀξιολύμου ὑμῶν ἐφημερίδος τὴν ἑξῆς διατριβήν μου.

Πρὸ τριῶν περιόδων ἐτῶν, διερχόμενος διὰ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ πολίχνης Βωδενῶν (sic), ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡσθάνθην ἡδονὴν οὐ μικρὰν ἰδὼν τὴν φυσικὴν καλλονὴν αὐτῆς διὰ τε τὴν ὡραίαν θέσιν ἐφ' ἣς κεῖται, τὸ κατάφυτον τῶν πέριξ αὐτῆς καὶ τὸ θαυμάσιον τῶν ὑδάτων, μὴ ποτίμων μὲν, χρησίμων ὁμως πρὸς ἄρδουσιν τῶν ἐν πάσῃ τῇ περιοχῇ τῆς πολίχνης ταύτης πολυειδῶν κτημάτων. Ἐθαύμασα τῇ ἀληθείᾳ τὴν φυσικὴν καλλονὴν τῶν Βωδενῶν καὶ ἐμακάρισα τοὺς ἐν αὐτῇ ἐνοικοῦντας ἕνεκα τῶν ὧν ἀπολαύουσι σχετικῶς ὑλικῶν ἀγαθῶν. Ἀφ' ἑτέρου ὁμως ἐλυπήθην εἰς ἄκρον πληροφορηθεὶς παρὰ τῶν ἐκείσε φίλων μου ὅτι ἐστεροῦντο τοῦ κρατίστου τῶν ἀγαθῶν, τουτέστι τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν ἑαυτῶν τέκνων καὶ ὅτι ὑπῆρχε μὲν σχολεῖον, ἀλλ' ἄνευ σχεδὸν διδασκάλων καὶ μαθητῶν.

Κατὰ δὲ τὴν Κυριακὴν τῆς 21 Αὐγούστου ἔτους ἐνεστῶτος διερχόμενος καὶ αὐτὶς διὰ τῆς πολίχνης Βωδενῶν καὶ ἐνῶ εὐρισκόμην ἐν τῷ ναῷ τῆς Μητροπόλεως ἐκκλησιαζόμενος, αἶφνης ἀκούω τὸν ἀρχιερεᾶ Ἅγιον Βωδενῶν κ. Νικόδημον προτρέποντα τὸν λαὸν ἀπὸ τοῦ θρόνου του, ὅπως μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν συνέλθωσιν ἅπαντες ἐν τῷ σχολείῳ, ἔνθα τελεσθήσονται ἐτήσιαι ἐξετάσεις τῶν μαθητῶν τῆς τε ἑλληνικῆς καὶ ἀλληλοδιδασκτικῆς σχολῆς. Μετέβην λοιπὸν καὶ γὰρ μετὰ τῶν ἄλλων ἐν τῷ σχολείῳ, ὅπερ εὖρον πληρεῖς μαθητῶν καὶ ἀκροατῶν, μὴ ἀπολειπομένων μηδ' αὐτῶν τῶν τοπικῶν ἀρχῶν· μετὰ δὲ τοῦ θηρίπου (;) καὶ τῶν τοῦ τόπου προϋχόντων βλέπω σεβάσιμον ἀρχιερεᾶ, ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ ὁποῖου ἐνεφαίνετο ἀπολάμπουσα χαρὰ καὶ φαιδρότης, ἀμέσως ἀρξαμένου τῆς πρὸς τὸν Ὑψιστον δοξολογίας καὶ μετὰ δακρύων χαρᾶς ἐπικαλουμένου τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ἅπαν τὸ σύνολον τῶν τε διδασκόντων καὶ διδασκομένων καὶ τῶν παρενυποσκομένων ἀκροατῶν.

6. Λεπτομέρειες γιὰ τὴν ἐφημερίδα αὐτὴ βλ. Μανουὴλ Ἰω. Γεδεών, *Ἀποσημειώματα Χρονογράφου 1800-1913*, Ἐν Ἀθήναις, Τύποις «Φοῖνικος» 1932, σσ. 41-49. Βλ. καὶ Παναγιώτης Φ. Χριστόπουλος, *Ἐφημερίδες ἀποκείμενες στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς 1789-1970*, Ἀθήνα 1994, σσ. 65, 326, 452.

Ἀναβὰς δὲ μετὰ ταῦτα ὁ σεβάσμιος οὗτος ἱεράρχης ἐπὶ τῆς ἑδρας ἐξεφώνησε λόγον καταλληλότετον, ἐκθέτων τὴν κατάστασιν τοῦ σχολείου καὶ προτρέπων τοὺς πολίτας, ἵνα φροντίζωσι περὶ τῆς τελειότερας ἐκπαιδεύσεως τῶν τέκνων των καὶ ἀναπληρώσωσι τὰ ἐλλείποντα ὑπὸ τὴν σύντονον μέριμναν, ἣν καταβάλλει ὁ ἴδιος. Εἴτα δ' ἤρξατο ἐξετάζων τοὺς τῆς ἀνωτέρας τάξεως τοῦ ἑλληνικοῦ σχολείου μαθητὰς μαθήματα ὅμοια τῶν ἐν τοῖς πρὸ πολλῶν ἐτῶν συστηθεῖσιν ἑλληνικοῖς σχολείοις μαθημάτων· καὶ μετ' οὐκ ὀλίγης εὐχαριστήσεώς μου ἤκουσα τοῦ ἁγίου Βοδενῶν προτείνοντος λεπτομερεῖς παρατηρήσεις γραμματικὰς τε καὶ συντακτικὰς καὶ προβλήματα ἀριθμητικῆς καὶ γεωμετρίας καὶ τῶν ἀπὸ δύο ἤδη ἐτῶν μαθητῶν ἀποκρινομένων τῶν πλείστων ἐτοιμῶς καὶ εὐστόχως πρὸς πάντα τὰ ἐρωτώμενα.

Ἡ ἐξέτασις τῶν μαθητῶν τούτων μὲ παρεκίνησε καὶ τὴν μετ' αὐτὴν ν' ἀπέρχωμαι εἰς τὸ σχολεῖον, ἵνα ἴδω καὶ τὸ τέλος τῶν ἐξετάσεων, ἀποβὰν ὡς αἱ ἐνάρετοι μετὰ πλείστης ὅσης ἐπιτυχίας καὶ εὐχαριστήσεως ἀπάντων τῶν κατοίκων, οὓς συνεχάρην ἀπὸ καρδίας, ἀπελθὼν μετὰ ταῦτα ἐν τῇ ἐμῇ πλήρης χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως, διότι εὗρον ἐν τῇ ρηθείᾳ πολίχνη πραγματοποιηθέντα δύο μέγιστα διὰ τὴν κοινωνίαν ἀγαθὰ. Πρῶτον μὲν τὴν ὅσον ἔνεστι καλλίστην πρόοδον ἀμφοτέρων τῶν σχολῶν, τῆς τε ἑλληνικῆς καὶ ἀλληλοδιδασκικῆς, τῇ ἀκαμάτῳ καὶ συνεχεῖ ἐπισκέψει καὶ ἐπιτηρήσει τοῦ σεβασμίου ἁγίου Βοδενῶν καὶ τῶν μετὰ ζήλου εἰς πᾶν ἐπ' ἀγαθῷ τεῖνον τῶν κυρίων ἐφόρων· δεύτερον δὲ καὶ κοινωφελέστατον τῇ πόλει τῶν Βοδενῶν ἀγαθὸν ὑπάρχει ἡ μετοχέτευσις ὕδατος ποτίμου ἀπὸ ἀποστάσεως σχεδὸν ὥρας, τοῦ ὁποῖου ἡ στέρσις ἦν ἐπαισθητοτάτη.

Ὡς δὲ σαφῶς ἐβεβαιώθην παρὰ πολλῶν, αἷτιος τοῦ ν' ἀπολαύσῃ ἡ ρηθεῖσα πολίχνη τά, ὡς εἴρηται, ἀγαθὰ, ἐγένετο ὁ νῦν ἅγιος Βοδενῶν κ. Νικόδημος, ὅστις, οὐ μόνον ἐν Βοδενοῖς ἀκαμάτως φροντίζει περὶ τῆς κοινῆς ὠφελείας τοῦ ποιμνίου του, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ ἐπὶ τῇ ἐπαρχίᾳ αὐτοῦ συνέστησε καταλλήλους διδασκάλους πρὸς ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας. Εὐτυχεῖς αἱ ἐπαρχίαι, αἱ τυγχάνουσαι τοιούτων ἀρχιερέων.

Ἐν Βιτωλίοις τῇ 15 7/βρίου 1860

Εἷς τῶν συνδρομητῶν σας

Διαβάζοντας τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ καὶ ἀγνοώντας τὸ ὄνομα τοῦ ἀποστολέα της, πρέπει νὰ λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι πολὺ σπάνια οἱ δημοσιεύοντες παρόμοιες ἐπιστολὰς ὑπέγραψαν μὲ τὸ ὄνομά τους, ἀφοῦ λίγα μόλις χρόνια εἶχαν περάσει ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Χάτι Χουμαγιούν (1856)⁷ καὶ ἡ ἐλευθε-

7. Πρόκειται γιὰ τὸ ὀθωμανικὸ αὐτοκρατορικὸ διάταγμα ποὺ παραχωροῦσε θρησκευτικὰς ἐλευθερίας, ἰσονομίαν καὶ ἰσοπολιτεία στοὺς ὑπόδουλους χριστιανούς, παραχωρήσεις δῆθεν εὐεργετικὰς πρὸς τοὺς χριστιανούς, ἀφοῦ δὲν τηρήθηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

ροτυπία καὶ κάθε ἄλλη κίνηση γιὰ τὴν προβολὴ καὶ ὑπεράσπιση τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, τῶν χριστιανῶν κυρίως, βρισκόταν ἀκόμη στὰ σπάργανα καὶ πολλοὶ ἦταν ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι δίσταζαν νὰ ἐκδηλώσουν τὰ φρονήματά τους διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων. Ὅπως δὲ, ἀπὸ αὐτὴν ἀντλοῦμε ἀρκετὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐκπαίδευση στὴν ῥωσσοῦστα μέσα τοῦ 19ου αἰ. καὶ συγκεκριμένα γιὰ τὴν περίοδο 1857-1860, ἀφοῦ, γραμμικὴ ἢ ἐπιστολὴ τὸ 1860, ρητῶς ἀναφέρει ὅτι εἶχε δεῖ ὁ ἀποστολέας τῆς πρὸ τριῶν περιόδων ἐτῶν, δηλαδὴ τὸ 1857, ὅταν εἶχε ξαναπεράσει ἀπὸ τὴν ῥωσσοῦστα μετὰ τὴν Βιτώλια τῆς Σερβίας, τὸ σημερινὸ δηλαδὴ Μοναστήρι. Οἱ πληροφορίες του γιὰ τὴν κατάστασι τῆς ἐκπαιδεύσεως τὸ 1857 δὲν ἦταν καὶ τόσο εὐχάριστες, ἀφοῦ, ὅπως γράφει, ἐνῶ θαύμασε τὴν τοποθεσίαν τῆς πόλεως μετὰ τὴν φυσικὴς τῆς καλλονές, λυπήθηκε, διότι οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς πόλεως εἶχαν βέβαια σχολεῖο γιὰ τὰ παιδιὰ τους ἀλλὰ ἄνευ σχεδὸν διδασκάλων καὶ μαθητῶν. Ἀπεναντίας, τὸ 1860, ὅταν καὶ πάλι πέρασε ἀπὸ τὴν ῥωσσοῦστα καὶ μάλιστα στὴν 21 Αὐγούστου, Κυριακὴ, ἐκκλησιαζόμενος, διαπίστωσε ὅτι ἡ ἐκπαίδευση βρισκόταν σὲ πολὺ καλὸ σημεῖο, ἀφοῦ, σύμφωνα μετὰ τὰ λεγόμενα τοῦ μητροπολίτη Νικοδήμου⁸, τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐπρόκειτο νὰ γίνουν οἱ ἐτήσιες ἐξετάσεις⁹ τῶν μαθητῶν τῆς Ἑλληνικῆς¹⁰ καὶ Ἀλληλοδιδασκτικῆς

κούς, οἱ ὁποῖοι ἄλλα διακήρυτταν καὶ ἄλλα ἐπρατταν, ἀπλῶς γιὰ νὰ «ρίξουν στάχτη» στὰ μάτια τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Τὸ κείμενο τοῦ «Ἑψηλοῦ Φερμανίου (δ/τος)», βλ. Χαράλαμπος Κ. Παπαστάθης, *Οἱ κανονισμοὶ τῶν ὀρθοδόξων ἑλληνικῶν κοινοτήτων τοῦ ὁθωμανικοῦ κράτους καὶ τῆς διασποράς*, Θεσσαλονίκη 1984, σσ. 21-26.

8. Νικόδημος Κωνσταντινίδης· ἐξημέρισε μητροπολίτης Βοδενῶν ἀπὸ 8.2.1859 ὡς τὴν 2.4.1870. Καταγόταν ἀπὸ τὴν Τένεδο. Βλ. Τουσίμης, ὁ.π., σσ. 5-17. Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι –σύμφωνα μὲ ἕνα κανονισμό, κατὰ τὸν ὁποῖο οἱ τελειόφοιτοι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης εἶχαν δικαίωμα νὰ διδάσκουν–, αὐτὸς ὡς τελειόφοιτος καὶ μάλιστα διάκονος ἐδίδαξε λατινικὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1853-1854 στὴ Σχολὴ αὐτὴ, συμπεραίνουμε ὅτι ἦταν καταρτισμένος ἱεράρχης μετὰ μόρφωση ἐξαιρετικὴ. Βλ. Βασίλειος Θ. Σταυρίδης, *Ἡ ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, 1844-1923*, τ. Α', Ἀθήναι 1970, σσ. 142 καὶ 145, ἀπ' ὅπου μαθαίνουμε ὅτι ἔτος ἀποπερατώσεως τῶν σπουδῶν του ἦταν τὸ 1851. Στουγιαννάκης, ὁ.π., σ. 244 κ.έ.

9. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ἀκόμα καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους (1830) οἱ ἐξετάσεις τῶν σχολείων γίνονταν μετὰ τὸ τέλος τῶν μαθημάτων, συνήθως τὸν Ἰούλιο ἢ καὶ Αὐγούστο μπροστὰ σὺν κοινὸ μετὰ ἐποπτεία τοῦ μητροπολίτη τῆς περιοχῆς ὡς εἶδος ἐνός –θὰ λέγαμε– σημερινοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητῆ, ὁ ὁποῖος καὶ ὑπέβαλλε ἐρωτήσεις στοὺς ἐξεταζόμενους μαθητὲς μετὰ παρουσία τῶν γονέων τους, τῶν τοπικῶν ἀρχῶν καὶ ἄλλων πολιτῶν οἱ ὁποῖοι τοὺς καλοῦσαν νὰ παραστοῦν καὶ νὰ παρακολουθήσουν τὴν σχολικὴ αὐτὴ ἐκδήλωση. Βλ. Δ/γμα 1032/12.7.1830 (Χρ. Λέφας, *Ἱστορία τῆς ἐκπαιδεύσεως*, Ἀθήναι, ΟΕΣΒ, 1942, σ. 154).

10. «Ἑλληνικὴ Σχολή» ἢ «Ἑλληνικὸν Σχολεῖον» ἦταν τὸ σχολεῖο ἐκεῖνο τῆς κατωτέρης βαθμίδας τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως ποὺ ἰδρύθηκε τὸ 1836 μετὰ τριετὴ ἢ καὶ διετὴ ἀκόμα φοίτησι καὶ πάντα ἀνάλογα μετὰ τὴν τοπικὴν συνθήκην ποὺ ἐπικρατοῦσαν στὴν περιοχή τῆς λειτουργίας του. Σκοπὸς τοῦ σχολείου αὐτοῦ ἦταν νὰ προετοιμάζει τοὺς μαθητὲς του γιὰ τὸ γυμνάσιο (βλ. Σ. Δ. Κορακίτης, ἀρθρο «Ἑλληνικὸν σχολεῖον, ἑλληνοδιδασκαλός», *Μεγάλῃ Παιδαγωγικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ*, ὁ.π., τ. Β', σ. 475). Στὴν ὑπόδουλες περιοχὰς ὅμως

σχολῆς¹¹, στίς ὁποῖες καὶ ὁ ἴδιος παρέστη. Βλέπουμε δηλαδή τὴ βελτίωση ποὺ εἶχε γίνει στὸ τριετὲς διάστημα ἀπὸ τὸ 1857 ὡς τὸ 1860. Δὲν γνωρίζουμε τοὺς λόγους τῆς βελτιώσεως αὐτῆς· μήπως ἡ κατάσταση τοῦ 1857, ὅπως τὴν περιγράφει ὁ ἀνώνυμος ταξιδιώτης, ὀφειλόταν σὲ ἀβελτηρία τοῦ τότε μητροπολίτη Ἀνθίμου (1848-1.2.1859); Πιθανόν, διότι, ὅπως ἀναφέρει ὁ Γ. Τουσίμης κατατρυχόταν ἀπὸ τοὺς ἐπαρχιωτὲς τῆς μητροπόλεως του¹².

Ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς ἐκπαιδευτικῆς καταστάσεως τῆς πόλεως στὰ χρόνια ἐκεῖνα παρέχει ὁ Πωργὸς Φ. Ρουμελιώτης¹³, ὁ ὁποῖος μὲ στοιχεῖα ἀκλόνητα ἀποδεικνύει ὅτι ἡ γνώμη τοῦ καθηγητῆ Στέφανου Παπαδόπουλου ὅτι *τὸ 1857 συστήθηκε τὸ πρῶτο ἑλληνικὸν σχολεῖον*¹⁴ δὲν εὐσταθεῖ, διότι καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1857 γίνεται μνεῖα γιὰ ἑλληνικὸ σχολεῖο στὴν Ῥεσσοῦ στὸν *Κώδικα τῆς ἐν Βοδενοῖς Μητροπόλεως καὶ συγκεκριμένα γιὰ τὶς χρονιὲς 1836-1837 καὶ 1844-1845*¹⁵. Ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἔχουμε γιὰ τὴ λειτουργία τῶν σχολείων αὐτῶν εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι μᾶς λείπει μιὰ μαρτυρία λεπτομεροῦς γιὰ τὸν τρόπο τῆς λειτουργίας των, ἓνα εἶδος ἐκθέσεως λειτουργίας των, ὅπως περὶ τοῦ γίνεται μὲ τὸ γράμμα αὐτό, ποὺ δημοσιεύουμε γιὰ τὸ ἔτος 1857, σὲ σύγκριση μὲ τὸ 1860, καὶ τὴν ἐξαγωγή τῶν ἀνολογῶν συμπερασμάτων.

Ἰδιαίτερη ἐντύπωση μᾶς προκαλεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐξετάσεων ὁ μητροπολίτης, μὲ τίς ἐρωτήσεις του γιὰ τὴν ἐπίδοση τῶν μαθητῶν ὄχι μονάχα στὴ γραμματικὴ καὶ τὸ συντακτικὸ ἀλλὰ καὶ στὴν ἀριθμητικὴ καὶ τὴ γεωμετρία, προκάλεσε τὸ διαφέρον τοῦ παρεπιδήμου ἐπισκέπτη του, ὥστε νὰ τονίσει τὴ χαρὰ καὶ τὴν ἀγαλλίαση ποὺ εἶδε στὰ πρόσωπα *ἀπάντων τῶν κατοίκων* καὶ νὰ ἐπαινέσει τὸν δεσπότη γιὰ τὴν ὅλη του ἐργα-

καὶ ὅπου δὲν ὑπῆρχαν γυμνάσια, γιὰ νὰ συνεχίσουν τίς σπουδές τους οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου, λειτουργοῦσαν οἱ *Ἀστικὲς Σχολές*, τὰ σχολεῖα δηλαδή ἐκεῖνα ποὺ εἶχαν 7 ἢ 8 τάξεις, ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ 6 πρῶτες ἀντιστοιχοῦσαν μὲ τὸ ἐξατάξιο σημερινὸ Δημοτικὸ σχολεῖο, ἐνῶ οἱ ἄλλες 2 μὲ τὸ Ἑλληνικὸ σχολεῖο ἢ καὶ τίς 2 πρῶτες γυμνασιακὲς τάξεις. Τὶς σχολές αὐτές, ὅταν οἱ τρόφιμοί τους ἦταν μαθητρίες, τίς ἀποκαλοῦσαν Παρθεναγωγεῖα ἢ Ἀστικὲς σχολές θηλέων (βλ. Π. Α. Βαλάκης, «Σχολαὶ ἀστικάι», *Μ.Ε.Ε.*, τ. ΚΒ', σ. 704).

11. Ἀλληλοδιδασκικὴ σχολὴ ἢ Ἀλληλοδιδασκικὸν σχολεῖον ὀνομαζόταν τὸ σχολεῖο ἐκεῖνο, στὸ ὁποῖο ὁ δάσκαλος χῶριζε τοὺς μαθητὲς σὲ ὁμάδες καί, ἀνάλογα μὲ τὴν ἱκανότητα τοῦ καθενός, ξεχώριζε τοὺς καλύτερους, ὥστε νὰ ἐκγυμνάζουν τοὺς ἀδύναμους καὶ νὰ προσέχουν γενικὰ ὄχι μόνο τὴν ἐπίδοσή τους ἀλλὰ καὶ τὴν ἡσυχία καὶ εὐπρέπεια μέσα στὴν τάξη. Τὸ σχολεῖο αὐτὸ πρωτοῖδρύθηκε στὸ Ναύπλιο στίς 8.11.1828 (βλ. Σ. Μ. Καλλιάρης, «Ἀλληλοδιδασκικὴ μέθοδος», *Μ.Ε.Ε.*, τ. Γ', σσ. 938-939. Ἐπίσης Θ. Φωτεινόπουλος, *Μεγάλῃ Παιδαγωγικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖα*, ὅ.π., τ. Α', σσ. 141-144· Λέφας, ὅ.π., σ. 128 κ.έ.).

12. Τουσίμης, ὅ.π., σ. 15.

13. Στὸ βιβλίο του *Ὁ νέος ἑλληνισμὸς στὴν Ῥεσσοῦ (Βοδενά) τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 19οῦ αἰῶνα*, ὅ.π., σσ. 97-105.

14. Παπαδόπουλος, ὅ.π., σ. 81.

15. Ρουμελιώτης, ὅ.π., σσ. 98-100.

σία, διότι οὐ μόνον ἐν Βοδενοῖς ἀκαμάτως φροντίζει περὶ τῆς κοινῆς ὠφελείας τοῦ πομνίου του ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ, δηλαδή γιὰ ὁλόκληρη τὴν ἐπαρχία του, ὅπου ἵδρυσε σχολεῖα μὲ καταλλήλους διδασκάλους πρὸς ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας. Πῶς, λοιπόν, ἦταν δυνατόν, ἐνθουσιασμένος ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτό, νὰ μὴν ἀναφωνήσῃ ὅτι εὐτυχισμένες εἶναι οἱ ἐπαρχίες ἐκεῖνες ποὺ ἔχουν τέτοιους ἀρχιερεῖς; Καὶ γιατί νὰ μὴν εἶναι εὐτυχισμένες, ὅταν ἐνδιαφέρονται ὄχι μονάχα γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικά θέματα ἀλλὰ καὶ γιὰ κοινωνικά, ὅπως τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἔδειξε ὁ Νικόδημος γιὰ τὴ μεταφορὰ ποσίμου νεροῦ στὴν πόλη ἀπὸ μία ἀπόσταση μακρινή, κάτι ποὺ ἦταν τόσο ζωτικό γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς ῥΕδεσσας;

2. ῥΕνα χρόνο ἀργότερα, τὸ 1861, συναντοῦμε τὸ δεύτερο δημοσίευσμά μας γιὰ τὴν κατάσταση τῆς ἐκπαιδεύσεως στὴν ῥΕδεσσα, στὴν ἐφημερίδα Ὁ Ἀνατολικὸς Ἀστὴρ¹⁶, τὴν ἐφημερίδα ἐκείνη ποὺ ἐξέδιδαν οἱ τρεῖς διδάσκαλοι τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, ὁ Ἰωάννης Φιλαλήθης, ὁ Κωνσταντῖνος Φωτιάδης, ὁ ὁποῖος ἀργότερα διορίσθηκε ἡγεμόνας στὴ Σάμο, καὶ ὁ Βασίλειος Καλλίφρων. Ἡ ἐφημερίδα αὐτὴ μὲ ὑπότιτλο Ἐφημερὶς τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, ἐκκλησιαστικῆς, φιλολογικῆς, ἐμπορικῆς καὶ τῶν διαφόρων εἰδήσεων κυκλοφορήθηκε στὶς 6 Ὀκτωβρίου 1861 καὶ στὸ 9ο φύλλο της (29.11.1861, σ. 3), μὲ τίτλο Δημοσία ἐκπαίδευσις, ἀναφέρθηκε στὴν ῥΕδεσσα καὶ τὰ σχολεῖα της ὡς ἑξῆς:

Μετὰ πολλῆς τῆς εὐχαριστήσεως πληροφοροῦμεθα ἐπισήμως τὸν περὶ τὴν ἐθνικὴν ἐκπαίδευσιν ἀξιέπαινον ζῆλον τῶν ῥΕδεσσηνῶν (κατοίκων τῶν Βοδενῶν). Οὗτοι, ἐκτὸς τῶν μέχρι τοῦδε ὑπαρχουσῶν παρ' αὐτοῖς δύο σχολῶν, ἐλληνικῆς τε καὶ ἀλληλοδιδασκτικῆς, ἐξ ὧν εἰς μὲν τὴν πρώτην διδάσκονται μαθηταὶ ἐπέκεινα τῶν πενήκοντα ὑπὸ ἀξίου διδασκάλου, τοῦ κυρίου Ἀ. Μαργαρίτου, οὐ μόνον τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ βοήθητικά μαθήματα, οἷον ἀριθμητικὴν, γεωμετρίαν, κατήχησιν, ἱστορίαν, γεωγραφίαν, ὡς καὶ ἀρχὰς τῆς γαλλικῆς, εἰς δὲ τὴν δευτέραν διδάσκονται τριακόσιοι μαθηταί, κατὰ τοὺς τύπους τῶν μεθοδικωτέρων σχολείων, ὑπὸ τοῦ ἀλληλοδιδασκάλου κ. Μπαϊνανίδου, ἀπεφάσισαν γενναίως, τῇ ἀξιεπαίνῳ προτροπῇ τοῦ μουσοτραφοῦς αὐτῶν Ἀρχιερέως, ἐνὸς τῶν τὰ μάλιστα τροφίμων τῆς καθ' ἡμᾶς Θεολογικῆς ἐν Χάλκῃ Σχολῆς, ἵνα οἰκοδομήσωσι καὶ ἄλλην λιθόκτιστον σχολὴν 34 πήχεων μήκους καὶ 20 πλάτους, διώροφον, ἄνω μὲν ἐλληνικὴν, κάτω δὲ ἀλληλοδιδασκτικὴν, διὰ τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν μέχρι τοῦδε δύο σχολείων ὡς πρὸς τὴν πληθὺν τῶν μαθητῶν.

Ἡ νέα σχολὴ κεῖται ἐπὶ τῆς ἀκροτόμου, ὕψους ἑκατὸν πήχεων, εἰς τὴν

16. Βλ. Μανουὴλ Ἰω. Γεδεών, ὁ.π., σ. 16 κ.έ., ὅπου πολλὲς λεπτομέρειες γιὰ τὴν ἔκδοσίν της, τὴν πολιτικὴ της καὶ τοὺς γενικότερους στόχους της. Βλ. καὶ Χριστόπουλος, ὁ.π., σσ. 45 καὶ 451.

ἀνατολικὴν ἄκραν τῆς πόλεως, ἔχουσα κάτωθεν μὲν αὐτῆς τὴν κατάφυτον ἐκείνην κοιλάδα, ἐν ᾗ, κατὰ τὸν πατέρα τῆς ἱστορίας Ἡρόδοτον, ἦσαν οἱ κῆποι τοῦ Μίδα μὲν τὰ ἐξηκοντάφυλλα καὶ αὐτοφυῆ ρόδα των, ἐν ἀπόπτῳ δὲ τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὰς περὶ τὸν Θερμαϊκὸν κόλπον πεδιάδας. Προβαίνει δὲ τὸ ἔργον, καθ' ὃς ἔχομεν πληροφορίας, διὰ τῶν ἀξιεπαίνων προσπαθειῶν τοῦ τε Ἀρχιερέως, τῶν ἐφόρων, καὶ ἀπάντων ἐν γένει τῶν πολιτῶν, κοινῇ συμπνοίᾳ καὶ γνώμῃ.

Πεποίθαμεν ὅτι τοὺς ἀξιεπαίνους Βοδενιώτας θέλουσι μιμηθῆ καὶ οἱ Γενιτζιώται, οἵτινες, δυστυχῶς, ἔχουσι τὴν σχολὴν αὐτῶν ἄνευ διδασκάλου πρὸ τινος ἤδη καιροῦ. Ἀλλ' ἐλπίζομεν ὅτι ἄνδρες, οἵτινες ἀντέστησαν εἰς τὴν ἀκάθεκτον ὁρμὴν τοῦ ἐπαπειλήσαντος αὐτοὺς Οὐνιτισμοῦ, διατηρήσαντες ἀμώμητον τὴν ἱεράν ἐκ προγόνων παρακαταθήκην, τὴν ὀρθόδοξον, λέγομεν, πίστιν, οὐδέποτε θέλουσιν ἀνεχθῆ νὰ κατακλυσθῶσιν ὑπὸ τοῦ χειμάρρου τῆς ἀμαθείας, μὴ φροντίζοντες περὶ τῆς χριστιανικῆς, ἡθικῆς καὶ διανοητικῆς μορφώσεως τῶν τέκνων αὐτῶν καὶ προστριβόντες ὡς ἐκ τούτου μῶμον ἑαυτοῖς ἀνεξάλειπτον. Ὁ «Ἀνατολικὸς Ἀστήρ» προθύμως θέλει δημοσιεύσει, ἐντὸς ὀλίγου ἴσως, γενναίαν πρᾶξιν καὶ τούτων τῶν καλῶν καὶ ἀγαθῶν χριστιανῶν πρὸς ἄμυλλαν καὶ ἄλλων.

Τὸ δημοσίευμα αὐτό, προφανῶς τῆς διευθύνσεως τῆς ἐφημερίδας, στηριζόμενο, ὅπως φαίνεται, σὲ γράμμα αὐθεντικὸ κάποιου ἐπίσημου Ἐδεσσαίου – ἀφοῦ τονίζει ὅτι πληροφοροῦμεθα ἐπισήμως–, ἔρχεται ὕστερα ἀπὸ ἓνα χρόνον μετὰ τὸ δημοσίευμα τῆς ἐφημερίδας Ὁ τηλεγράφος τοῦ Βοσπόρου καὶ Βυζαντίς νὰ μᾶς ἐνημερώσει γιὰ τὴν κατάστασιν τῆς παιδείας στὴν Ἐδεσσα τὴ χρονία ἐκείνη (1861). Ἐκεῖνο πού ὀφείλουμε νὰ τονίσουμε εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι μᾶς δίνει περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐκπαίδευσιν στὴν πόλιν, παραθέτοντας καὶ τὸ ὄνομα τοῦ δασκάλου τόσο τῆς Ἑλληνικῆς ὅσο καὶ τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς σχολῆς, καθὼς καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν φοιτῶντων μαθητῶν καὶ τῶν μαθημάτων πού διδάσκονταν. Ἔτσι μαθαίνουμε ὅτι διδάσκαλος στὴν Ἑλληνικὴ σχολή, ἦταν ὁ Ἀ. Μαργαρίτης, ἐνῶ στὴν Ἀλληλοδιδασκτικὴ ἐδίδασκε κάποιος Μπαϊνανίδης, ὄνομα ἄγνωστο ὡς τώρα γιὰ μᾶς ἀπὸ τίς διάφορες πηγές¹⁷. Ταυτοχρόνως μαθαίνουμε ὅτι, ἐνῶ ἡ Ἑλληνικὴ σχολὴ εἶχε παραπάνω ἀπὸ 50 μαθητὲς, οἱ ὅποιοι διδάσκονταν τὴν ἑλληνικὴν (γλῶσσα), ἀριθμητικὴν, γεωμετρίαν, κατήχησιν, ἱστορίαν, γεωγραφίαν καὶ τίς ἀρχές τῆς γαλλικῆς, ἡ Ἀλληλοδιδασκτικὴ εἶχε 300 μαθητὲς οἱ ὅποιοι διδάσκονταν τὰ μαθήματα ἐκεῖνα πού καθορίζονταν σύμφωνα μὲ τοὺς τύπους τῶν μεθοδικωτέρων σχολείων¹⁸.

17. Καὶ τοῦτο, διότι πράγματι ὁ Ἀ. Μαργαρίτης ὡς δάσκαλος εἶναι πρόσωπο γνωστὸ σ' ἐμᾶς (βλ. Παπαδόπουλος, ὁ.π., σ. 81· Στουγιαννάκης, ὁ.π., σ. 244· Ρουμελιώτης, ὁ.π., σ. 103 κ.λπ.), ἐνῶ τὸν Μπαϊνανίδην γιὰ πρώτη φορὰ τὸν παρουσιάζουμε ἐμεῖς ἐδῶ.

18. Τὰ μαθήματα αὐτὰ τῆς «Ἀλληλοδιδασκτικῆς σχολῆς» δὲν ἀναφέρονται ρητῶς,

Τὸ κυριότερο σημεῖο τοῦ δημοσιεύματος αὐτοῦ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἀνέγερση μιᾶς ἄλλης λιθοκτιστῆς σχολῆς, ἡ ὁποία, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ γραφόμενα, ἄρχισε νὰ χτίζεται τὴ χρονιά ἐκεῖνη, διώροφη, ὥστε στὸ ἰσόγειο νὰ στεγάζεται ἡ Ἀλληλοδιδασκτικὴ σχολὴ καὶ στὸν 1ο ὄροφο ἡ Ἑλληνικὴ, ἐνέργεια ποὺ ἀποδίδεται στὴν πρωτοβουλία τοῦ μητροπολίτη Νικοδήμου, τὸν ὁποῖο καὶ ἐπαινεῖ γιὰ τὶς δραστηριότητές του, καθὼς καὶ στοὺς ἐφόρους τῶν σχολείων καὶ ὅλους τοὺς Ῥεδεσσαῖους οἱ ὁποῖοι βοήθησαν τὸ ἔργο αὐτό. Ἀναφέροντας τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος τοῦ νέου κτιρίου¹⁹, μᾶς καθορίζει καὶ τὸ ἀνατολικὸ σημεῖο τῆς πόλεως, ὅπου χτιζόταν ψηλά, πάνω στὸν ἀπότομο βράχο ποὺ δεσπόζει στὴν πόλη, ὥστε ἀπὸ τὸ σημεῖο ἐκεῖνο νὰ μπορεῖ νὰ ἀγναντεύει κανεὶς ὄχι μόνον τὸν θαυμάσιο κάμπο ποὺ ἐκτείνεται στὰ πόδια τῆς πόλεως ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ἀκόμα τὴ Θεσσαλονικὴ καὶ τὶς πεδιάδες γύρω ἀπὸ τὸν Θερμαϊκὸ κόλπο. Τὸ σχολεῖο αὐτὸ μὲ τὴν καταπληκτικὴ πρὸς τὸν κάμπο θέα, στὸ ὁποῖο φοιτήσαμε κι ἐμεῖς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1941 (Ἰούλιος), ὅταν ἄνοιξαν τὰ σχολεῖα, μετὰ τὸν Ἑλληνοϊταλικὸ Πόλεμο, ἐπειδὴ τὸ περικαλλὲς κτίριο τοῦ Γυμνασίου εἶχε καταληφθεῖ ἀπὸ τοὺς Γερ-

ῖσως γιὰτὶ δὲν ἦταν πάγια καὶ διέφεραν ἀπὸ τόπο σὲ τόπο καὶ πάντοτε ἀνάλογα μὲ τὶς συνθήκες ποὺ ἐπικρατοῦσαν σὲ κάθε περιοχὴ. Ὅπωςδὴποτε ὅμως ἀνάμεσά τους τὸν κύριο λόγο κατεῖχαν ἡ ἀνάγνωση, ἡ γραφὴ καὶ τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς ἀριθμητικῆς, τὰ ὁποῖα καὶ δίδασκαν οἱ διαλεγμένοι ἀπὸ τὸν δάσκαλο καλύτεροι μαθητὲς (οἱ πρωτόσχολοι) στοὺς ἄλλους (βλ. Καλλιάφας, ὁ.π.).

19. Πρὸβλ. καὶ Ῥεδεσσαῖος, ὁ.π., σ. 220, ὅπου τὰ ἐξῆς: *Κτίρια σχολειακὰ ὑπάρχονσι δύο· τὸ Παρθεναγωγεῖον, ἐνθα λειτουργεῖ καὶ τὸ ἕτερον τῶν δύο Νηπιαγωγείων, κείμενον ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀρχαίου καὶ μοναδικοῦ σχολείου τῆς πόλεως, καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ ἐπιβλητικὸν σχολεῖον τῶν ἀρρένων, ἀνεγερθὲν τὸ 1862. Ὅμοίως, Στουγιαννάκης, ὁ.π., σ. 244, ὅπου τὰ ἐξῆς: *Καὶ μέχρι μὲν τοῦ 1850 οἱ νέοι τῆς Ῥεδέσσης ἐδιδάσκοντο ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἐκείνῃ διδασκάλου· ἀπὸ τοῦ ἄνω ὅμως ἔτους ἐχρησιμοποιεῖτο κοινοτικὸν τι μικρὸν οἶκον ὅπισθεν τοῦ ναοῦ τῆς Μητροπόλεως, (ἐνθα τὸ 1877 ἀνηγέρθη τὸ Παρθεναγωγεῖον τῆς πόλεως) μέχρι τοῦ ἔτους 1862, ὁπότε ἀρχιερατεύοντος τοῦ δραστηρίου καὶ φιλομούσου Νικοδήμου τοῦ ἐκ Τενέδου ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων ἐπὶ θέσεως ρομαντικῆς, ἐπὶ τοῦ ὑπερκεμένον τῆς κάτω κοιλάδος βράχον περικαλλὲς καὶ διώροφον διδασκτήριον, εὐρύχωρον, εὐάερον, φωτόλουστον, πληροῦν πάντας τοὺς ὄρους τῆς ὑγιεινῆς. Ἐν αὐτῷ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐγκατεστάθη τό τε Ἑλληνικὸν σχολεῖον καὶ τὸ Δημοτικόν. Μάλιστα στὸ μεσαῖο ὑπέρθυρο τοῦ κτιρίου ὑπῆρχε πλάκα μὲ τὴν ἐξῆς ὠραιότατη ἐμμετρὴ σὲ 15σύλλαβο ἐπιγραφὴ, αὐτ., σ. 247:**

*Λοιπὸν ἡ νῦν προέκοψε καὶ ἤγγικε δευτέρα
μετὰ μακρὰν σκοτόμαιναν τοῦ φωτισμοῦ ἡμέρα,
ὡς ἐωσφόρος τηλανγῆς αἰσίως ἀνατέλλον
ὁ οἶκος οὗτος τῶν Μουσῶν, τεκμηριοῖ τὸ μέλλον.
Ἐγείρεσθε, ἀγείρεσθε, ὦ παῖδες Μακεδόνων,
εἰσέρχεσθε, ἀρύεσθε τοῦ πλούτου τῶν προγόνων.
Φωτίζον, πόλις Ῥέδεσσα, φωτίζον χώρα γείτων
οὐδὲν γλυκύτερον φωτός, οὐδὲν σοφίας κρεῖττον.
Ἐν ἔτει σωτηρίῳ , αὐξβ’
Ἀρχιερατεύοντος Νικοδήμου τοῦ ἐκ Τενέδου.*

μανούς κατακτητές, σήμερα δὲν υφίσταται, διότι *κάηκε τὸ 1944 κατὰ τὴν πυρπόλυση τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς Γερμανούς*²⁰.

Σὲ ιδιαίτερη παράγραφο γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴν πόλη τῶν Γενιτσῶν καὶ τοὺς κατοίκους της (Γενιτζῶτες) οἱ ὅποιοι, *δυστυχῶς, ἔχουσι τὴν σχολὴν αὐτῶν ἄνευ διδασκάλου καὶ μάλιστα ἀπὸ καιροῦ*. Ἔτσι μαθαίνουμε κάτι, πὺν ὧς τώρα ἄγνοοῦσαμε, ὅτι δηλαδή στὰ Παννιτσὰ τὸ 1861 ὑπῆρχε, βέβαια, σχολεῖο, ἀλλὰ δὲν λειτουργοῦσε, διότι δὲν ὑπῆρχε δάσκαλος²¹. Ἀγνοοῦμε τὸν λόγο γιατί δὲν λειτουργοῦσε. Ἡ ἐφημερίδα πιστεύει ὅτι καὶ οἱ κάτοικοι τῶν Γενιτσῶν γρήγορα θὰ ἀποκαταστήσουν στὸ σημεῖο πὺν πρέπει τὰ ἐκπαιδευτικὰ τοὺς ζητήματα, ἀφοῦ μὲ τόση γενναιότητα καὶ ἐμμονὴ στὴν ὀρθοδοξία ἀντέστησαν εἰς τὴν ἀκάθεκτον ὁρμὴν τοῦ ἐπαπειλήσαντος αὐτοὺς οὐνιτισμοῦ, διατηρήσαντες ἀμώμητον τὴν ἱερὰν ἐκ προγόνων παρακαταθήκην, τὴν ὀρθόδοξον πίστιν τοὺς²², κάτι γιὰ τὸ ὁποῖο καὶ τοὺς ἐπαινεῖ καταλλήλως.

3. Τὸ τρίτο δημοσίευμα, σταλμένο κι αὐτὸ ἀπὸ κάποιον καὶ πάλι ἄνθρωμο συνδρομητὴ ὡς εἶδος ἀνταποκρίσεως ἀπὸ τὴν Ἑδεσσα στῖς 15 Ἰουλίου τοῦ ἐπόμενου ἔτους (1862) στὴν ἐφημερίδα τῆς Κων/πόλεως *Ὁμόνοια*²³, ἀναφέρεται κι αὐτὸ στὴν κατάστασι τῆς παιδείας καὶ μάλιστα στῖς σχολικὰς ἐξετάσεις τῆς χρονιάς ἐκείνης, ἓνα θέμα τόσο προσφιλὲς στὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ τὸ ὁποῖο παρακολουθοῦσε μὲ διαφέρον τὴν πνευματικὴν κίνησιν τῶν ἐπαρχιῶν.

Στὸ φύλλο 23 τῆς 25ης Ἰουλίου τοῦ 1862 (σ. 92) διαβάζουμε τὰ ἑξῆς:

20. Βλ. φωτογραφία του στὰ *Ἑδεσσαϊκὰ Χρονικά*, τχ. 1/Ἰανουάριος-Ἀπρίλιος 1972, σ. 6.

21. Ὁ Τιμόθεος Ἰ. Τιμοθεάδης ὁ ὁποῖος ἀσχολήθηκε μὲ τὸ θέμα αὐτὸ (βλ. *Ἡ παιδεία στὸν κατὰ Γιαννιτσῶν 1870-1912*, Θεσσαλονίκη 1998) δὲν κάνει ιδιαίτερο λόγο γιὰ τὴν κατάσταση πὺν ἐπικρατοῦσε ἐκεῖ στὰ μέσα τοῦ 19 αἰῶνα· ἀπλῶς, ἐξιστορώντας τὰ μετὰ τὸ 1873 γεγονότα, περιορίζεται νὰ θίξει τὸ 1862 μόνον σὲ σχέση μὲ τὴν οὐνιτικὴν προπαγάνδα. Μαρτυρία γιὰ τὴν ὑπαρξὴν σχολεῖου στὰ Παννιτσὰ πρὶν ἀπὸ τὸ 1861 καὶ συγκεκριμένα στὸ ἔτος 1858 ἔχουμε ἀπὸ τὸν Βασίλη Δημητριάδη [«Ἐνα φιρμάνι γιὰ τὴν ἀνέγερσιν τῆς πρώτης ἐκκλησίας τῶν Γενιτσῶν», *Μακεδονικὰ Θ'* (1969) 324-335 καὶ κυρίως στὴ σ. 332: *Ταυτόχρονα κτίσθηκε καὶ διώροφο σχολεῖο κοντὰ στὴν ἐκκλησίαν* (ἡ ὁποία, ὅπως ἀναφέρεται στὸ φιρμάνι, χτίσθηκε στὰ τέλη τοῦ 1858)].

22. Πὰ τὴν οὐνιτικὴν προπαγάνδα στὰ Παννιτσὰ βλ. Τιμόθεος Ἰ. Τιμοθεάδης, *Ἡ Οὐνία Γιαννιτσῶν καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ Βατικανοῦ χθὲς καὶ σήμερα*, Παννιτσὰ 1992.

23. Ἡ *Ὁμόνοια* ἐκδόθηκε τὴν Τετάρτη 9 Μαΐου 1862 ἀπὸ τὸν Δημήτριο Κατσελίδην ἔμπορο τῆς Σάμου καὶ ὑποστήριξε τὶς θέσεις τοῦ πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Β'. Ἡ ἐφημερίδα ὕστερα ἀπὸ διάφορες διακυμάνσεις ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τῆς καὶ τὴ συνένωσίν τῆς μὲ τὴν περίφημην ἐφημερίδα *Νεολόγος* τῆς Κων/πόλεως ἔπαυσε νὰ ἐκδίδεται τελικὰ τὸ 1870 [(βλ. Μανουὴλ Ἰ. Γεδεών, *ὁ.π.*, σσ. 18-19), μὲ διάφορες λεπτομέρειες· ἐπίσης, Χριστόπουλος, *ὁ.π.*, σσ. 263, 452].

Κύριε συντάκτα τῆς «Ὁμονοίας»

Πρὸς τινων ἡμερῶν, μεταβαίνων ἐνταῦθα εἰς Βοδενὰ πρὸς συνάθροισιν τοῦ βομβυκοσπόρου, κατὰ τὴν ἐκ Γεντισῶν διάβασίν μου εἶδον τὰ ἡράκλεια κατορθώματα τῆς Δυτικῆς προπαγάνδας, ἅπερ ἐξασκεῖ ἐπὶ τινων ἀτόμων ἐκ τοῦ ἐσχάτου ὄχλου τῆς κωμοπόλεως ταύτης. Ἐλυπήθην ἀληθῶς διὰ τὴν πάσχουσαν ταύτην κοινωνίαν καὶ ἐταλάνισα πλανῶντας καὶ πλανωμένους, τοὺς μὲν ὡς ὀνειροπολοῦντας παποκρατίαν ἐν τῇ συναθροίσει τῶν σκυβάλων ἐκ πάσης χριστιανικῆς κοινωνίας, τοὺς δὲ ὡς γενομένους ὧνια ἰδανικῶν ὑλικῶν συμφερόντων καὶ φενακιζομένους ὑπὸ ὑποσχέσεων, τῶν ὁποίων ἡ πραγματοποίησις ἀντίκειται εἰς τὴν τάξιν τῶν νόμων τῆς Σεβαστῆς Κυβερνήσεως· ἀλλ' ὅσπιν θλίψιν ἐδοκίμασα εἰς Γεντισά, τοσαύτης ἀπ' ἐναντίας ψυχικῆς χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης εὐτύχησα νὰ γίνω μέτοχος ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἐπέτειον ἐορτὴν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, καθ' ἣν ἡμέραν ἐτελέσθησαν δημοτελῶς αἱ ἐξετάσεις τῶν 65 μαθητῶν τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς καὶ τῶν ὑπὲρ τοὺς διακοσίους τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς.

Μετὰ τὴν ἀρχιερατικὴν θεῖαν λειτουργίαν συγκινητικώτατον θέαμα ἦν νὰ βλέπῃ τις τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν, λευκοφορούντων τινῶν, καὶ πάντων ἀδόντων, μεταβαῖνον ἀπὸ τῆς παλαιᾶς Σχολῆς εἰς τὴν νέαν περικαλλῇ καὶ πάντερπνον, τὴν ὁποίαν ἡ τε φυσικὴ θέσις καὶ ἡ διὰ συνεργείας τοῦ μουσοτραφοῦς ἀρχιερέως ἁγ. Βοδενῶν κυρίου Νικοδήμου ἀναπτυχθεῖσα φιλοκαλία καὶ ἐλευθεριότης τῶν Ἑδεσσηνῶν ἐφιλοτιμήθησαν νὰ καταστήσωσιν ἀγλαΐσμα, οὐ μόνον τῆς Ἑδέσεως ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς Μακεδονίας. Μετ' ὀλίγας δὲ στιγμὰς κατεῖχεν ἡδὴ ἡ Σχολὴ ἐντὸς αὐτῆς τὸν σεβάσμιον ἀρχιερέα, τὸν πολλὰ ὑπὲρ αὐτῆς μογήσαντα, παρακολουθούμενον ὑπὸ τοῦ ἱερατείου, τῶν ἐφόρων καὶ τῶν προκρίτων, τῶν κατοίκων πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας, τῶν παρεπιδήμων Ἰταλῶν καὶ Γάλλων ἐμπόρων τοῦ βομβυκοσπόρου καὶ ἐπιτέλους τοῦ συμβουλίου τῆς τοπικῆς Ἀρχῆς.

Δὲν ἐχρειάζετο δὲ λυγκεῦς τις ἢ διορατικὸς ὀφθαλμός, ἵνα ἀνακαλύψῃ τὴν χαρὰν τῆς συνειδήσεως τῶν Ἑδεσσηνῶν καὶ τὴν συναίσθησιν ὅτι διὰ τῆς γενναίας θυσίας τοῦ ὀβολοῦ των ἐξεπλήρωσαν πρῶτιστον καὶ ἱερώτατον καθήκον· πολλοὶ δέ, καὶ πρὸ πάντων ὁ σεβάσμιος ἀρχιερεὺς, δὲν ἠδύναντο νὰ κρατήσωσι τὰ δάκρυά των, ἐν ὅσῳ οἱ μὲν μαθηταὶ ἐναρμονίως καθωμολόγουν δι' ἁσμάτων τὴν εὐγνωμοσύνην των, ὁ δ' ἐλλόγιμος διδάσκαλος κ. Ἀ. Μαργαρίτης δι' εὐφραδοῦς ἅμα καὶ γοητευτικοῦ λόγου, ἀκριβολογῆσας πρῶτον τὴν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἄχρι τῆς σήμερον κατάστασιν τῆς Σχολῆς, ἀπεδείκνυε διὰ τίνων θυσιῶν τῶν πατέρων κατασκευάζεται ἡ διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ διάπλασις τῶν τέκνων του.

Μετὰ ταῦτα δέ, καὶ μετὰ τὴν προηγηθεῖσαν τούτων δέησιν πρὸς Κύριον, ἤρξαντο οἱ ἐξετάσεις καὶ ἐν διαστήματι δύο ἡμερῶν ἐξετάσθησαν οἱ μαθηταὶ τῶν τεσσάρων τάξεων τοῦ Ἑλληνικοῦ, τῆς μὲν πρώτης εἰς τὸν Δη-

μοσθένην μετὰ πλήρους ἐφαρμογῆς τοῦ συντακτικοῦ, εἰς τὴν ἱερὰν κατήχησιν, εἰς ἀρχὰς τῆς γαλλικῆς γλώσσης, εἰς γεωμετρίαν, πολιτικὴν ἱστορίαν καὶ φυσικὴν γεωγραφίαν. Τῆς δὲ β' εἰς Πλούταρχον καὶ Λυσίαν, ἱερὰν κατήχησιν, ἱστορίαν καὶ ἀριθμητικὴν καὶ ἐφεξῆς τῆς τρίτης καὶ τετάρτης εἰς τὰ διδασκόμενα αὐτοῖς μαθήματα. Ἐν γένει δὲ οἱ πλείονες τῶν μαθητῶν εὐστόχως ἀπήντησαν εἰς τὰς ἐρωτήσεις τοῦ τε διδασκάλου καὶ τοῦ ἀρχιερέως, ἐξ οὗ καταφαίνεται καὶ πρόοδος τῶν μαθητῶν οὐκ εὐκαταφρόνητος καὶ φιλοπονία τοῦ ἑλληνοδιδασκάλου κ. Α. Μαργαρίτου ἀξιέπαινος· τὴν τρίτην δὲ ἡμέραν ἐξετάσθησαν καὶ ἅπαντες οἱ ἡλικιωμένοι μαθηταὶ τῆς Ἀλληλοδιδασκαλῆς Σχολῆς εὐδοκμήσαντες καὶ οὗτοι, μάλιστα δὲ οἱ 16 τὸν ἀριθμὸν προπαρασκευασθέντες νὰ μεταβῶσιν ἐφέτος εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, ὡς κανονικῶς ἀναγνώσαντες καὶ διδασκόμενοι τὰς ἀρχὰς τῆς γραμματικῆς καὶ τὰ τέσσαρα τῆς ἀριθμητικῆς πάθη, διὸ καὶ δίκαιος ἔπαινος ἀποδίδεται τῷ ἀλληλοδιδασκάλῳ κυρίῳ Γ. Μπαϊνανίδῃ.

Ἐπαινος ἀληθῶς μέγας ὀφείλεται εἰς τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως ταύτης, διότι ἐναρμονίως συζῶντες μετὰ τοῦ σεβαστοῦ ἀρχιερέως τῶν πρὸ τριῶν ἡδὴ ἐτῶν ἐπεχειρίσθησαν τὴν πολυδάπανον μεταφορὰν ποσίμου ὕδατος μακρόθεν, καί, μολονότι τοῦ ἔργου φθάσαντος εἰς τὸ τέλος του, δυστυχῶς, τὰ ὕδατα εἴτε ἐκ τῆς ἀνυδρίας εἴτε ἐξ ἄλλης ἀγνώστου αἰτίας ἐξέλιπον ἐκ τῆς πηγῆς αὐτῆς· δὲν ἀπηύδησεν ὅμως ὁ κοινωφελὴς ζῆλος αὐτῶν. Ἴδον καὶ σχολεῖον ἐκ βάθρων, ὁποῖον, ἀσυνγκρίτῳ λόγῳ μεγαλύτεραι πόλεις στεροῦνται, ὠκοδόμησαν καὶ νοσοκομεῖον συνέστησαν καὶ ἤδη σκέπτονται τὴν παλαιὰν Σχολὴν εἰς Παρθεναγωγεῖον νὰ μεταποιήσωσιν. Ἄς εὐχρηθῶμεν βάσκανος ὀφθαλμὸς νὰ μὴν ἴδῃ τοὺς ἀδελφούς τούτους.

Βοδενὰ τὴν 15 Ἰουλίου 1862

Εἰς τῶν συνδρομητῶν σας

Τοῦ γράμματος αὐτοῦ δὲν γνωρίζουμε ἂν συντάκτης εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸ δημοσιευμένο κείμενο στὸν *Τηλέγραφο τοῦ Βοσπόρου καὶ Βυζαντίδα* τῆς 8ης Ὀκτωβρίου 1860, πρὶν ἀπὸ μιὰ διετία. Τὸ κύριο στοιχεῖο τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς εἶναι ὁ ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ χαρὰ τοῦ συντάκτη τῆς γιὰ τὴν πρόοδο πού εἶδε στὰ σχολεῖα τῆς Ἑδεσσας, τόσο στὴν Ἑλληνικὴ ὅσο καὶ τὴν Ἀλληλοδιδασκαλικὴ σχολὴ καὶ προπάντων τὸ γεγονὸς τῆς μεταβάσεως τῶν μαθητῶν στὸ νέο περίλαμπρο διώροφο κτίριο καὶ τῆς ἐγκαταστάσεώς των πλέον ἐκεῖ, ἕνα χαρμόσυνο γιὰ τὴν Ἑδεσσα γεγονὸς πού τόση χαρὰ σκόρπισε σὲ ὅλους, ὅσοι παραβρέθηκαν ἐκεῖ τὴν ἡμέρα τῶν ἐξετάσεων τῶν σχολείων, γεγονὸς πού κατὰ κύριο λόγο ὀφειλόταν στίς ἐνέργειες τοῦ ρηξικέλευθου μητροπολίτη Νικοδήμου, ὁ ὁποῖος πράγματι ἐμόχθησε νὰ φέρει σὲ πέρας τὸ δύσκολο βέβαια ἀλλὰ καὶ τόσο εὐχάριστο αὐτὸ ἔργο.

Ἀπὸ τὰ γραφόμενα στὴν ἀρχὴ τοῦ γράμματος φαίνεται ὅτι ἦταν ἔμπο-

ρος «βομβυκοσπόρου», τοῦ σπόρου ἐκείνου ποὺ δημιουργεῖ τοὺς μεταξοσκώληκες²⁴, τὰ «κουκούλια»²⁵ δηλαδή, γιὰ τὴν παραγωγή καὶ βιομηχανικὴ ἐπεξεργασία τῶν ὁποίων ἀνέκαθεν φημιζόταν τόσο ἡ ῥΕδεσσα καὶ τὰ Γιαννισὰ ὅσο καὶ ἡ Νάουσα²⁶. Τὸ γεγονός ὅμως ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖο εὐθύς ἐξαρχῆς μᾶς ξενίζει, ὥστε νὰ προβληματιζόμαστε, εἶναι ἡ κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὰ Γιαννισὰ σχετικὰ μὲ τὴν παπικὴ προπαγάνδα καὶ τὶς προσπάθειές της γιὰ προσηλυτισμὸ τῶν ὀρθοδόξων κατοίκων της. Βλέποντας τὴν κατάσταση αὐτὴ ὁ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς ἐκφράζει τὴ λύπη του *διὰ τὴν πάσχουσαν ταύτην κοινωνίαν*, ὅπως γράφει, καὶ κατηγορεῖ τόσο τοὺς προπαγανδιστὲς ὅσο καὶ τοὺς προπαγανδιζομένους, τοὺς ὁποίους θεωροῦσε παρασυρμένους ἀπὸ τὶς ὑποσχέσεις τῶν παπικῶν, ἀποκαλώντας τους *ὄνια (ψώνια) ὑλικῶν συμφερόντων καὶ φενακίζομένους (ἀπατημένους)*. Εὐτυχῶς, χάρις στὶς ἐνέργειες τῶν μητροπολιτῶν Βοδενῶν Νικοδήμου καὶ Θεσσαλονίκης Νεοφύτου²⁷ ἀλλὰ καὶ τῆς ἀντιδράσεως τῶν ὀρθοδόξων Γενιτισιῶν οἱ προσπάθειες τῶν οὐνιτῶν τελικὰ δὲν εἶχαν κανένα ἀποτέλεσμα²⁸.

Ἀναφερόμενος εἰδικότερα στὴν κατάσταση τῆς ἐκπαιδεύσεως θὰ τονίσει ὅτι οἱ μαθητὲς τῆς Ἑλληνικῆς σχολῆς ἦταν 65, ἐνῶ τὸ 1861 ἦταν 50, καὶ θὰ παρουσιάσει μὲ λεπτομέρεια καὶ τοὺς συγγραφεῖς τοὺς ὁποίους διδάσκονταν κατὰ τάξεις, καθὼς καὶ τὸ εὐχάριστο κλίμα ποὺ ἐπικράτησε σὲ ὅλη

24. Ἡ λέξις δηλώνει τὸν σπόρο τοῦ βόμβυκα (ἀρχ. *βόμβυξ* = ὁ μεταξοσκώληκας). Ὅπως παραδόξως ἡ σύνθετη λέξις *βομβυκόσπορος* δὲν ἀπαντᾷ στὸ *Λεξικὸν Δημ. Δημητράκου* οὔτε καὶ στὴ *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἑγκυκλοπαιδεΐᾳ* τοῦ Π. Δρανδάκη· πολὺ περισσότερο δὲν βρίσκεται στὸ *Λεξικὸν* τῶν Liddell καὶ Scott, διότι σ' αὐτὸ περιέχονται κυρίως λέξεις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, ἐνῶ ἀπαντᾷ ἡ ἀπλὴ βόμβυξ. Ἡ λέξις ἀπαντᾷ στὸ *Λεξικὸν τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης* τοῦ Ἰω. Σταματάκου, τ. Α', σ. 814 [*βομβυκόσπορος* (ὁ)· ὁ σπόρος τοῦ μεταξοσκώληκος].

25. Ὁ Κ. Γ. Σταλίδης (*Οἱ συντεχνίες καὶ τὰ ἐπαγγέλματα στὴν ῥΕδεσσα τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας*, ῥΕδεσσα 1974, σ. 97), ἀναφερόμενος στὴν ἀνάπτυξη τῆς σηροτροφίας (ἐπεξεργασία κουκουλιῶν) στὴν ῥΕδεσσα, γράφει ὅτι *ἦταν ἀρκετὰ διαδεδομένη*, χωρὶς ὅμως νὰ καθορίζει καὶ ἀπὸ πότε ἀκριβῶς, εἰδικότερα γιὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα· ἀπλῶς περιορίζεται νὰ γράψῃ *ἀπὸ πολὺ παλιὰ χρόνια*· ἤδη ὅμως μὲ τὸ δημοσίευσμά μας αὐτὸ ἔχουμε σαφέστατη μαρτυρία ὅτι τὸ 1862 στὴν ῥΕδεσσα καὶ τὰ Γιαννισὰ τὰ κουκούλια ἀποτελοῦσαν ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια προϊόντα τῶν ἀγροτῶν τῆς περιοχῆς· ἄλλωστε ἡ παραγωγή κουκουλιῶν ἦταν ἀνεπτυγμένη καὶ πιὸ μπροστά, ἂν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι στὴν Ἑλλάδα ἥδη τὸ 1855 εἶχαμε 2.560 τόνους κουκουλιῶν (βλ. *Μ.Ε.Ε.*, τ. «Ἑλλάς», σ. 778β).

26. Βλ. *Μ.Ε.Ε.*, τ. «Ἑλλάς», σ. 778α (*ἡ σηροτροφία ... ἀσκεῖται ἐν Ἑλλάδι ... ὡς οἰκιακὴ βιοτεχνία ... ἰδίως εἰς πόλεις ὡς ἡ ῥΕδεσσα, Νάουσα ...*).

27. Πρβλ. ὅσα γράφονται γι' αὐτὸν εἰδικά: *χάρις καὶ εὐγνωμοσύνη ἐπίσης ἰσόβιος ὀφείλεται πρὸς τὸν Σεβ. ἁγίον Θεσσαλονίκης, ὅστις μετ' αὐταπαρνήσεως ἀντέστη εἰς τὴν ἡσυχαστικὴν ταύτην βιωπραγίαν*, ἐφ. Ὁ Ἀνατολικὸς Ἀστήρ, φ. 30/24.4.1862, σ. 4. Πὰ τὸ θέμα τῆς Οὐνίας στὰ Γιαννισὰ βλ. καὶ σημ. 22, ὁ.π.

28. *Χάρις εἰς τοὺς ἀρχιεροπρεπεῖς ἀγῶνας τοῦ ἁγίου Βοδενῶν καὶ εἰς τὴν εὐσέβειαν τῶν προϊσταμένων κατοίκων δύνανται νὰ σᾶς διαβεβαιώσω ὅτι ἡ Δυτικὴ αὐτὴ προπαγάνδα οὐδὲν σχεδὸν ἐποίησεν* (βλ. Παράρτημα τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἀστέρος, φ. 23/7.3.1862, ὅπου γράμμα ἐνὸς ὀρθοδόξου, μετοίκου Γενιτισῶν).

τὴ διάρκεια τῶν ἐξετάσεων μὲ τὶς εὐστοχες ἀπαντήσεις τῶν μαθητῶν στίς ἐρωτήσεις τοῦ δεσπότη τους καὶ τὴν ἱκανοποίηση τῶν γονέων τους καὶ τῶν ἄλλων ἀκροατῶν. Ἐντύπωση μᾶς προκαλεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι στὴν Α΄ τάξη τῆς σχολῆς διδασκόταν ὁ Δημοσθένης καὶ στὴ Β΄ ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Λυσίας, ἐνῶ, κατὰ τὴ γνώμη μας, θὰ ἔπρεπε νὰ συμβαίνει τὸ ἀντίθετο, γιατί μεταξὺ τῶν συγγραφέων αὐτῶν ὁ Δημοσθένης θὰ ἔπρεπε νὰ διδάσκεται στὴ Β΄, ὁ λόγος τοῦ ὁποίου εἶναι πολυπλοκότερος καὶ πυκνότερος σὲ νοήματα, ἐνῶ ὁ Λυσίας καὶ ὁ Πλούταρχος διακρίνονται περισσότερο γιὰ τὴν ἀπλότητά τους. Σχετικὰ μὲ τὴν Ἀλληλοδιδασκτικὴ σχολή, ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ σημειώσουμε εἶναι ἡ ἐπισήμανση ὅτι σ' αὐτήν, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μικρὰ παιδιά τὰ ὁποῖα φοιτοῦσαν ἐκεῖ, ὑπῆρχαν καὶ ἡλικιωμένοι καὶ μάλιστα 16, γεγονὸς εὐχάριστο γιὰ τὴ σχολὴ αὐτή, ὁ κύκλος τῆς ὁποίας διευρυνόταν, ἀφοῦ ἀγκάλιαζε μεγαλύτερες ἡλικίες προσφέροντας τὰ φῶτα τῆς παιδείας σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ τόσο ἀναγκαῖα ἦταν ἡ διάδοσή της.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παιδεία θ' ἀναφερθεῖ καὶ σὲ ἄλλα θέματα καὶ μάλιστα τῆς ὑδρεύσεως τῆς πόλεως, ἓνα θέμα ποὺ εἶχε θιγεῖ ἤδη ἀπὸ τὸ 1860 μὲ τὸ γράμμα τοῦ ἐπιστολογράφου ἀπὸ τὰ Βιτώλια²⁹, σημειώνοντας ὅτι πιθανῶς λόγω τῆς ἀνυδρίας ποὺ εἶχε παρατηρηθεῖ τὴ χρονιά ἐκείνη ἢ ἴσως καὶ γιὰ ἄλλους λόγους ἡ παροχὴ νεροῦ δὲν εἶχε ἐπιτευχθεῖ ἀκόμα. Μὲ χαρὰ ἐπίσης θὰ ἀνακοινώσῃ ὅτι ἡ Ἑδεσσα ἀπέκτησε καὶ νοσοκομεῖο³⁰, τόσο ἀναγκαῖο καὶ ἀπαραίτητο γιὰ τὴν πόλη καὶ τὴν περιοχὴ ὅλη στοὺς χαλεποὺς ἐκείνους καιροὺς, ποὺ ἡ ὑγειονομικὴ περίθαλψη ἦταν ἓνα σπανιότατο εἶδος, ἀπρόσιτο ὄνειρο.

4. Τέλος, ἓνα ἀκόμη δημοσίευμα τῆς ἐφημερίδας *Ἀνατολικὸς Ἀστὴρ* φέρνουμε στὸ φῶς (φ. 236/4.3.1865, σ. 466), σχετικὸ μὲ τὴν κατάσταση τῆς παιδείας ὕστερα ἀπὸ τρία χρόνια, μὲ τίτλο «Ἐκπαιδευτικὰ. Σχολεῖα Βοδενῶν», τὸ ὁποῖο ἔχει ὥς ἐξῆς:

Ἡ σχολὴ Βοδενῶν, διηρημένη εἰς Ἑλληνικὴν καὶ Ἀλληλοδιδασκτικὴν, περιέχει 300 μαθητὰς, τεσσαράκοντα πέντε τῶν ὁποίων ἀνήκοντες εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τέσσαρας κλάσεις ἀποτελοῦντες, ἀκούουσιν οἱ μὲν τῆς Α΄, ἐκ 5 μαθητῶν συνισταμένης, παρὰ τοῦ Α΄ ἑλληνοδιδ(ασκάλου) Κ. Πατρικοπούλου Δημοσθένην, γεωμετρίαν, ἄλγεβραν, γαλλικά, γεωγραφίαν μαθηματικὴν,

29. Βλ. στὴν παρούσα μελέτη *Ἐπιστολὴ 1η τῆς 15ης Σεπτεμβρίου 1860*, σσ. 177-178.

30. Γιὰ τὴ σύσταση Νοσοκομείου βλ. τὸ γράμμα ποὺ ἔστειλε «Ἡ ἐν Βοδενοῖς Ἀδελφότης τῶν νέων» στὸν μητροπολίτη Νικόδημο στίς 30 Ἰανουαρίου 1862 καὶ τὴν ἀπάντησή τοῦ μητροπολίτη στίς 7 Φεβρουαρίου 1862, ἐφ. *Ὁ Ἀνατολικὸς Ἀστὴρ*, φ. 36/5 Ἰουνίου 1862, σ. 3. Ὁ Κ. Γ. Σταλίδης (*Ἑδεσσαϊκά*, τχ. 1, σ. 15), δημοσιεύοντας φωτοτυπία τοῦ γράμματος τῶν νέων, παρέχει ὥς ἡμερομηνία τὴν 3η Ἰανουαρίου, ἡ ὁποία καὶ εἶναι ἡ ὁρθή, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ δημοσιεύῃ τὴν ἀπάντησιν τοῦ δεσπότη, γιὰ τὴν ὁποία λέγει ὅτι γράφηκε τὴν ἐπομένη, ἐνῶ εἶναι ἡ 7.2.1862. Τὴν ἀπάντησιν τοῦ δεσπότη κρατοῦμε στὸ ἀρχεῖο μας, ἀναδημοσιευμένη ἀπὸ τὴν ἐν λόγω ἐφημερίδα.

ἱερὰν κατήχησιν, γενικὴν ἱστορίαν καὶ ἐκθέσεις ἰδεῶν μετὰ θεμάτων· οἱ δὲ τῆς Β', ἐκ 12 μαθητῶν συγκεκλιμένης, παρὰ τοῦ αὐτοῦ Πλούταρχον, συντακτικόν, γεωγραφίαν πολιτικὴν, ἀριθμητικὴν, ἑλληνικὴν ἱστορίαν, κατήχησιν καὶ ἀρχὰς γαλλικῶν· εἰς δὲ τὴν Γ' ἐκ 13 μαθητῶν συνισταμένην, παραδίδονται ὑπὸ τοῦ Β' ἑλληνοδιδασκάλου Ν. Παντελίδου τὰ ἑξῆς: Ξενοφῶν, γραμματικὴ, ἀριθμητικὴ, κατήχησις καὶ γεωγραφία· ὡς καὶ εἰς τὴν Δ' ἐκ 15 μαθητῶν συνισταμένην, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ, Λουκιανός, γραμματικὴ, ἀριθμητικὴ, ἱερὰ ἱστορία καὶ γεωγραφία.

Οἱ δὲ ἄλληλοδιδασκόμενοι μαθηταὶ 255 διδάσκονται παρὰ τοῦ δημοδιδασκάλου Δ. Πλαταρίδου γραφὴν, ἀνάγνωσιν ἐπὶ διαφόρων ἠθικῶν βιβλίων, γραμματικὴν καὶ ἀριθμῶν.

Διατηρεῖται σὺν τούτοις ἐν Βοδενοῖς καὶ Παρθεναγωγεῖον, ἐξ 70 μαθητῶν συγκεκλιμένον, καὶ διευθύνεται ὑπὸ τῆς κ. Μαρίας Δ. Κασσανδρείας, διδασκούσης τὰ τῆς γραφῆς, ἀριθμῶν καὶ ἀναγνώσεως μαθήματα καὶ τινὰ χειροτεχνήματα.

Μὲ τὸ δημοσίευμα αὐτὸ (τὸ 1865) ἡ ἐφημερίδα προβαίνει σὲ μιὰ τελικὴ ἀπεικόνισιν τῆς καταστάσεως τῆς παιδείας, παρουσιάζοντας: α) τὸ μαθητικὸ δυναμικὸ κατὰ σχολεῖο, β) τὸ διδακτικὸ προσωπικόν, γ) τὰ διδασκόμενα μαθήματα, τὰ ὁποῖα, ἄλλωστε, ἦσαν γνωστὰ καὶ ἀπὸ προηγούμενα γράμματα συνδρομητῶν (ἀνταποκριτῶν) τῆς ἐφημερίδας καὶ τέλος τὴ λειτουργίαν καὶ Παρθεναγωγείου³¹, ἡ ἑναρξὴ τοῦ ὁποῖου, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ ἄλλες πηγές, ἔγινε τὸ 1863.

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ κείμενο αὐτό, διότι μᾶς γνωρίζει νέα ὀνόματα δασκάλων, τὰ ὁποῖα μᾶς ἦσαν ὡς τώρα ἄγνωστα. Ἔτσι μαθαίνουμε ὅτι στὴν Α' καὶ Β' τάξιν τῆς Ἑλληνικῆς σχολῆς (Σχολείου) ἐδίδασκε ὁ ἑλληνοδιδάσκαλος Πατρικόπουλος, ὁ ὁποῖος μᾶς γίνεται γνωστὸς μόνον μετὰ τὸ 1863³² καὶ ὁ Ν. Παντελίδης, ὄνομα γιὰ πρώτη φορὰ ἐμφανιζόμενο ἐδῶ, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ παρθεναγωγὸς Μαρία Δ. Κασσανδρεία. Γιὰ πρώτη ἐπίσης φορὰ ἐμφανίζεται στὸ κείμενο αὐτὸ καὶ ὁ δημοδιδάσκαλος Δ. Πλαταρίδης, ὁ ὁποῖος σημαντικώτατο θὰ διαδραματίσει ρόλο στὴ μετέπειτα πορεία καὶ ἐξέλιξιν τῆς παιδείας³³ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν προσφέροντας τὶς πολὺτιμες ὑπηρεσίες του.

31. Πρβλ. Παπαδόπουλος, ὁ.π., σ. 81 (Ἀπὸ τὸ 1863 ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ τὸ πρῶτο Παρθεναγωγεῖο)· Ὑδρὸς, ὁ.π., 219 (ταῦτα <τὰ σχολεῖα θηλέων> λειτουργοῦσι μὲν ἀπαύστως ἀπὸ τοῦ 1863, ἀλλὰ δὲν ἀνταπεκρίθησαν εἰς τὸν προορισμὸν των, οὐδὲ ἀπέφεραν τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα ...).

32. Πρβλ. Ἀθανάσιος Ε. Καραθανάσης – Ἀντώνιος Δ. Σατραζάνης, *Πρακτικὰ τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου τῆς Ὑδρὸς (1872-1874)*, σ. 12, ὅπου λόγος γιὰ τὸν Πατρικόπουλον ὁ ὁποῖος δίδαξε ἀπὸ τὸ 1863-1867.

33. Βλ. Δημήτριος Πλαταρίδης, *Ἐκθεσις τῆς κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Βοδενῶν διανοητικῆς ἀναπτύξεως. Ἐκ τοῦ γραφείου τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Βοδενῶν*, Κωνσταντινούπολις 1874.

Γ. Ἐπίλογος

Ἐξετάζοντας συνολικά τὰ τέσσερα αὐτὰ δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων τῆς Κων/πόλεως, παρατηροῦμε ὅτι, ἐνῶ τὸ 1857 ἡ κατάσταση τῆς παιδείας στὴν Ἑδεσσα δὲν ἦταν εὐνοϊκή, ἀφοῦ ὑπῆρχε βέβαια σχολεῖο, ἀλλὰ, ὅπως φαίνεται, λειτουργοῦσε ὑποτονικά (*ἀνευ σχεδὸν διδασκάλων καὶ μαθητῶν*), τὸ 1862 βελτιώθηκε σὲ ἀφάνταστο βαθμὸ ὅχι μόνο μὲ λειτουργία σχολείου κανονικὴ ἀλλὰ κυρίως καὶ προπαντὸς μὲ ἀνέγερση καινούργιου διδακτηρίου –καὶ τοῦτο χάρις στὶς ἐνέργειες τοῦ νέου μητροπολίτη Νικοδήμου–, ἓνα γεγονός τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ἐξαρθεῖ ἰδιαιτέρως, ἂν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι λίγες ἦταν οἱ πόλεις τῆς Μακεδονίας ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ συναγωνισθοῦν τὴν Ἑδεσσα στὴν ἐνέργεια αὐτή. Τέλος μὲ τὸ δημοσίευμα τοῦ 1865 παρατηροῦμε ὅτι ἡ κατάσταση βελτιώθηκε ἀκόμη περισσότερο καὶ παγιώθηκε «ἐπὶ τὰ βελτίω», ἀφοῦ, ἐν τῷ μεταξύ, ἰδρύθηκε καὶ Παρθεναγωγεῖο.

Ἔτσι οἱ Ἑδεσσαῖοι θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι περήφανοι γιὰ ὅλα, γιατί χάρις στὴν ἐπιμονή τους καὶ τὴν ἀπέρριπτη ἀγάπη τους πρὸς τὴν παιδεία κατόρθωσαν νὰ ἀνυψώσουν τὴν ἐκπαιδευτικὴ στάθμη τῆς πόλεως σὲ τέτοιο σημεῖο, ὥστε νὰ παραμένει ἀξιοζήλευτη καὶ παράδειγμα πρὸς μίμηση γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ὁποίωνδήποτε δυσκολιῶν ποὺ μπορεῖ νὰ συναντήσῃ κανεὶς σὲ παρόμοιες περιπτώσεις, σὲ χαλεποὺς δηλαδὴ καιροὺς, ὅπως ἦταν τὰ δίσεχτα ἐκεῖνα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας.

SUMMARY

Christos G. Andreadis, *The Education in Edessa in the Means of 19th Century (1857-1865)*.

The writer presents new and unknown, until now, documents for the status of education in Edessa in the means of 19th century, based on the newspapers of Istanbul: 1) *O Tilegraphos tou Vosporou & Visantis* (1860), 2) *Anatolikos Astir* (1861 and 1865) and 3) *Omonoia* (1862).